

№2007

10025

ЭРНЕСТ ТӨРЕХАНОВ

ЕСКЕНДІР МЕН РОКСАНА

ЭРНЕСТ ТӨРЕХАНОВ

ЕСКЕНДІР МЕН РОКСАНА

Роман

АЛМАТЫ
«*МІКЕ*»
БАСПАСЫ

2006

ББК 84Қаз7-44

Т 65

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің
бағдарламасы бойынша шығарылды

Т 65 **Төреханов Эрнест. Ескендір мен Роксана.** – Алматы,
“Өлке”. – 2006. – 400 бет.

ISBN 9965-742-85-5

Эрнест Төрехановтың “Ескендір мен Роксана” тарихи романының басты кейіпкерлері – патшалар, ғұламалар, әскери қолбасшылар. Романда шапқыншылық, талас-тартыс, қанды қырғын, азынаған алапат, кек алу лаң өмір суреттелген. Бірақ әлемге әйгілі Александр Македонский, Ұлы Дала патшалары қаңлы Байтақ, үйсін Күнбегі көрегендер соңғы кезге дейінгі көптеген шығармаларда суреттелгендей әміршілер емес, баһадүрлігін, ақыл-парасаты мен ерлігін халық бағалаған қайырымды қолбасшы, үлкен жүректі, озық ойлы, ел жанды тұлғалар болып сомдалған. Ұлы Даланың дана қызы Роксананың елін қанды қырғыннан, жат елге бодан болудан сақтау бейнесі аса көркем нанымды шыққан. Адами қасиеті әсерлі қамтылған.

Кітап жалпы оқырмандарға арналған.

ББК 84Қаз7-44

4702250201
Т _____
00 (05)–06

ISBN 9965-742-85-5

© Төреханов Э. 2006
© “Өлке” баспасы, 2006

Түп тарихтан Тәуелсіз елдікке дейінгі аралықта қазақ халқының жүзі жарқын ісі – айқын. Сол ұзақ та аса күрделі сапардан арғы ата-бабаларымызды аман алып өткен ұлы патшалар, қағандар мен хандардың бүгінгі көзі – ел басқарушы, ұлттық мүдде үшін күресуші замандастарыма арнаймын.

Автор.

БІРІНШІ БӨЛІМ

I

Дүние дөнгеленіп, біздің заманымыздан бұрынғы 448 жылға жетті. Македонның таулы-қыратты, жасыл ойпатты, салқар сулы өлкесіне жаңа күннің нұры себелеп тұр. Шыңылтыр ауа, бусанған шалғын, тыныштық. Енді бір сәтте тыныштықты әр сайдан жөңкілген мал азан-қазан етті. Кикулаған бақташы, үрген ит... өмір қайта жалғасты деп әлемге жар салғандай. Дорбаларында ұзына күндік ішім-жемі бар екі бақташы сөйлесіп келеді.

– Сен не естідің? – дейді кіші-гірім таудай жас жігіт ағасына.

– Не естуші ем... Келдім де жаттым. Бүгін тұрдым да кеттім.

– Мені кеше кінәздің үйіне көмекке шақырды. Барсам үш кінәз күнкағардың астында мұрттары майланып, әңгіме құрып отыр. Ары өтіп, бері өтіп жүріп естігенім – Рим Карфагенді жаулап алыпты. Ал өзімізде де үлкен жақсылық бар екен. Македонияның патшасы жеті жасар бала еді ғой. Енді нағыз патша сайланыпты. Филипп дейтін патшамыз бар. Мықты жігіт секілді.

– Осылардың саған не қатысы бар, Апанасий? Наныңды маңызға батырып жеп, айраныңды ішіп, құдайдың мына рахат ауасын жұтып жүре бермеймісің?

– Мен сонда тек нан жеу үшін өмір сүрмекпін бе? Әттең, мүлдем сауатым жоқ. Әйтпесе, қаладан қала кезіп кетер едім. Әйтеуір, бір жерден тесіп шығарыма көзім жетеді. Тек осы орманнан шықсам болғаны... Ал кешегі кінәздар патша боп енді сайланған Филиппті “қағып түсіреміз” дейді. Олар оны жасайды. Қанша заманнан бері кінәздіктер бар, ел-жоқ. Бірімен-бірі байлық жарыстырған қанша кінәздік бар!? Шетінен тәкаппар. Біреуінің мойыны сәл озса шауып тастайды, не жабылып жүріп жүн қылады. Македонда дүние ешқашан өзгермейді. Осылай тау сағалап, дәулет жарыстырып, кінәздер жата береді. Біз солардың малының шыпшырғасын шығармай, қайтсем көбейтем деп жүріп көрге кіреміз.

– Оның несі жаман? Содырдың сойылынан, созбауыт аурудан, нақұрыстың оғынан өлгенше белін бүгіліп, басың жерге жеткенше

мал баксан арманың не? Күндердің күнінде патша да өледі, кінәз да өледі. Сонда бәріміз теңесеміз. Мен кінәз болмадым деп жыламаймын. Өйткені, оның уайым-қайғысы сенікінен мың есе көп.

– Сонда өмір осылай қапырық ауадай тұрсын дейсің ғой?

– Тұрсын. Қарашы! Иттің қатындары шала сауған сиырлардың желінінен тызылдап сүт ағып барады. Біраздан соң балалар бізді тауып келеді де екеуіміз сауып қойған сүтті ну ішімен үйге жеткізеді. Қарнымыз тоқ. Құдай осыдан айырмасын.

– Сенікі дұрыс та шығар. Бірақ дүниеге екі келу жоқ қой. Келген екенсің сол дүниенің бар қызығын көріп кеткенге не жетсін. Мейлі екеуімізді қойшы! Сенің балаларың анау кінәздардың малынған байлығына жетер болса, еш өкінішсіз дүниеден өтер ем. Мен бар-жоғы малшымын. Үйленсем балаларым да құл-құтан боп өмірі өксіп өтеді. Сондықтан мына май бөкселердің басын әңкі-тәңкі қылатын алпауыт табылса деп құдайдан тілеймін. Дүние дүр сілкініп, Македонды біреу манаурап жатқан жерінен жұлып алса, шіркін. Сол сапырылыста мүмкін бағым жанып, санатқа қосылып қалар ма едім?.

– Арманыңнан қан иісі мүнкіп тұр.

– Болсын. Македонға бір үлкен лаң керек. Сонда мына жаман інің Апанасий жарқырап шыға келеді, бауырым! – деп күлді.

Апанасий – он алтыға жаңа іліккен алпамса жігіт. Ағасы екеуі Кеон кінәздің малын бағады. Бірақ іштей сезінеді, құдай берген өлшеулі ғұмыры із-тозсыз, күйкі тірлікпен қидаланып кетіп жатыр. Ағасы Менон қой аузынан шөп алмас момын, шексіз төзімнен жаралған, ынсапқа берік адам.

– Әй тентек! Македонға лаң шақырғаның қалай? Олай айтпа. Осы өміріңе де жете алмай қаласың

– Әй, момыным-ай! Міне, қарашы!

Апанасий табын ішіндегі үш бұқаның ең шайпауына барды да құйрықтан шап берді. Көк бұқа шыр айланып, мүйізімен Апанасийді бір-ақ іліп лақтырмақ болды. Апанасий жан бермеді. Құйрығынан құламаға қарай бұрып еді, көк бұқаның артқы екі аяғы айқасып қалды да гүрс құлады. Менонға інісінің қылығы ұнамалы.

– Екі бұқа алысып, екі аяқтысы жеңді. Сол ма айтпағың?

– Сол. Ақылым жетпеген жерде білектің күшімен талай нәрсе тындыруға болар еді. Әттен, бағым жанбай тұр. Филипптей патшаға оққағар болуға жарар ем ғой. Мен қазір көк бұқадан артық емеспін. Ішкен-жегеніме мәзбін. Тіпті көк өгіздің жағдайы менен жақсы. Мына табын түгел соның қатындары. Менде қатын да жоқ. Ха! ха! ха!

– Патшада қанша қатын болуы?.. Қалай ойлайсың?

-- Патшалар қатын санына шек қоймайды. Бірін ұнатып, бірін есеппен ала береді. Көзі түскенін кездескен жерде ұрып алып кете беретін де көрінеді.

Қаны тасып, кара күшін, жүрек қуатын елге, үлкен іске, мүмкін ұлы іске жұмсар ма едім, деп терісіне сыймай жүрген Апанасийдің сөзінде жан бар. Македония — құдайдың мейірі төгілген жер. Мұнда өмірге керектің бәрі бар: су да, ну да. Жері қандай! Түгін тартсаң түбінен май шығады. Бірақ жас жігіт өз елінің әлемнен бөлініп, мешеуленіп қалғанын сезеді. Қыл аяғы: “Олимпиялық ойындарға барам”, — деп Апанасий жұлқынғанда: “Ел намысын қорғап қайт”, — деп бір аксүйек жолақы бермеді. Апанасий жалғыз емес шығар. Ол секілді мыңдаған бозбала Македонның тікиық шоқыларының ар жағында не өмір бар екенін көре алмай, малмен бірге мал болып жүріп жатыр.

Апанасий ағасы екеуі ес білгелі мал соңында. Үйде ағасының бес баласымен бірге—қартайған, қарға аттам жер мұң болған ата-анасы мүлгіп отыр. Меноннан үлкен ұлдары мен қыздары баршылық болғанмен қарттар осы Менонның жайлылығына бола осы үйде қалса керек. Апанасий кенже бала. Ол ағасының балалары әкесіне көмекші болғанша шал-кемпірді бағыспак. Одан соң Афиныға кетіп, келесі олимпиядада бақ сынауды ішке түйіп қойған. Сол мезгіл де жетті. Бірақ, кімге барарын, жарысқа қатысудың жөнін білмейді. Содан, тәуекел деп, ең мықты кінәз, баласын патша етіп ермек қылған, Моломды мекен еткен Неоптолемаға баруға бекінді. Молом кінәзі туралы көзқаракты дегендерден сұрастырып еді жарытып ешкім, ештеңе айта қоймады. Біреулер тарпа бас салып жамандады. Біреулер оны ақылды адам деді.

Не де болса Апанасий әке-шешесімен, бауырымен, оның бауыр басысқан балаларымен қоштасып, көздің жасын бір сығып алып өз бақытын іздеп шықты.

Македон кінәздіктер одағын Моломда өзін патша деп жариялаған Неоптолема басқарып отырған. Неоптолемада бәлендей билік жоқ-тын. Ол ара-тұра кінәздерді кеңеске шақырады. Айтарын жеткізеді. Бірі қабыл алады, екіншісі сыздаған күйінде кетіп, өз білгенін жасай береді. Оған шамданып жатқан Неоптолема жоқ. Өз дүниесі түгел, басқа кінәздерден мойны сәл озық. Оған ешкім беттемейді. Неоптолема өте бай, тамыры тереңде, тынысы кең — алымды адам.

Неоптолема бірнеше рет төсек жаңғыртып, талай жер, талай елмен сүйек құда да болды. Балалары жер-жерде өсіп жатыр. Тұңғышы қыз еді. Афиныда кезекті Олимпиада жүріп жатқанда дүниеге келген соң, қызының атын Олимпиада деп қойған. Тастан қашап, мінсіз жасаған мүсіндей сұлу боп бойжетті. Сол тас тәрізді суық, адуындылығына қарап, әкесі оның зеректігін де аңғарды. Содан ба Олимпиада жақтан жел соқпайды, ол бір нәрсе айтса біліп айтады деген сенім кінәздің санасына сіңіп қалған. Күндердің күнінде Неоптолема сарайына оның

көңіл жетері кінәз Филипптің баласы кіші Филипп келгіштей бастады. Бұл жақындық II Филипп пен Олимпиаданың тойымен бітті. II Филипп іздегенге – сұрағанның өзі-тін. Теке сасыған Олимпиадаға таза есеппен үйленді. Өйткені Неоптолемаға тән Молом жері әлемнің кіндігі болмағанмен Македонның басы қосылатын жер екенін жақсы түсінді. Македонның кілті осы сарайда, осы Молом патшасында, Неоптолеманың қолында. Ендігі мақсат – сол кілтті қолға түсіру болатын. Өйткені, есебі түгел, көздегені алыста жатқан II Филипп Македонияның өмірден кенжелеп қалуынан қорқады. Не ауызбірлігі, не қатаң билігі, не жасағы жоқ Македония күндердің күнінде болмашы ғана күші бар, бірақ, онтайлы кезде ұрынған біреудің қанжығасына байланары анық. Оны ойлап отырған патшасымақ Неоптолема жоқ, кінәздер де дүние осылай қапырық тұнған қолаттай тұра береді деп жүр. Ал жан-жақ түгел майдан. Грек полистерінің өмірі таусылмас қақтығысы, алыс-жақындағы, ел мен елдің шайқасы, екі көзі қанталап Македонияның Эгей теңізіндегі портты қалаларына көз тіккен парсы өктемдігі ешкімнің шымбайына батар емес. II Филипп соған да күйіп-піседі. Жай ғана күйіп-піспейді, ішіндегісін Олимпиадаға ақтарады. Олимпиада үнсіз тындайды. Ара-тұра көмескі тұстарда сұрақ қояды. Одан соң және тындайды. Тындай-тындай өзінің Филиппен рухы жымдасып кеткенін, енді аузын ашса аузынан Филипптің сөзі ағытылатын қалге жеткенін байқамады. Филипп жай сиырдың жапасы еместігін Олимпиада іштей мойындады.

Әлемді эне-міне дегенше өрт шалғалы тұрғанда, ел басында азуы алты қарыс, еркектің ісін істей алатын, керек болса ерлерше өле алатын адамның болғаны керек. Оны кешеуілдетуге де болмайтынын Олимпиада түсінді. Неоптолеманың бейкамдығы сонша қызық үшін, өзінің патшалық тағын жеті жасар ерке ұлы Аминтаға аударып, заңдастырып қойған. Бір түн көз ілмей, Филипке жол ашудың амалын іздеген Олимпиада ақыры иненін жасуынан өтер жол тапты. Ол әкесінің тамырын басып, көңілін аулап отырып, II Филипті шын ресми патша-жеті жасар Аминтаға регент¹ етіп тағайындатқызды. Тырнағы ілінген жерден айырылмайтын Филипп көп кешікпей әскери демократия тәртібімен өзін патша сайлатып алды. Енді оның алды күреулі, билігі шексіз. Тек қатерліні қағып өтпей жақтас ете білсе, жымсыманы жақындатпай алыс ұстаса, қақтығыс тиімсіз болса қалжыңмен құтыла білсе, жауын жанықтырмай бейтарап күйде ұзақ ұстай білсе, достарымен тым ауыз жаласып кетпей іштей сүйініп, сырттай қоңыр-салқын жүре алса, сол өзі сенген достарын қабілетіне, намысшылдығына қарай өз төңірегінен орын бере білсе, өлісетін жерде өзін өлең айтқалы тұрғандай ұстаса,

¹регент - патша кәметке толғанша соның міндетін атқарушы.

алкалы топ жиналса мысымен басып, жарқырап жайдарылық танытса. Мұндай патшалық өнерге кінәздер шорқақ. Олар құдай берген өз мінезімен жүреді, солай дүниеден өтеді. Сондықтан олар Филиппен иық теңестіре алмайды. Осының бәрін ұққан Филипп болашақта соғыс бұл өлкені айналып өтпесін де түсінді. Солтүстікте көлденең түсіп Византия империясы жатыр. Қашан жауары белгісіз, жауын болып келуі де, қара тасқын боп жетуі де ықтимал. Басқа тұстан Македонға жау келер, иә келмес, ал гректерге ой түсіп, мына жер біздікі десе македондықтар тырапай асады.

Гректердің де Македонның да ежелгі жауы — парсылар. Олармен кикілжің қашан басталғанын, қанша соғыс болғанын, сірә тарихшылар да толық білмейді. Бұл бір тоқталмайтын, толастамайтын, үнемі қан тілеп тұрар шеп. Оған тек дауа іздеу керек... Оның емін, оның дауасын табуды тағдыр Филипке беріп тұр. Әзірше ол жөнінде Филипп ешкімге айтпайды. Әлі тым ерте. Оны айту үшін Филипп не істеуге тиіс?

Македония тез арада кез келген қауіп-қатерге қарсы тұра алар басы піскен ел болуға тиіс. Бұйығы өмір тарих көшімен өтіп барады. Филипп қазынасында қаражаты, алдында бес қаруы сай әскері, жан-жағында әр кінәздіктен сайланған өкілі бар, қолбасшылары сенімді патшаға айналмай іс бітпейді. Замананың осы бір кезеңінде Аристотельдей ғұламасы, Диогендей сұңғыласы, Демосфендей от ауыз рухшысы, Платон, Сократтардай, Птоломей, Страбондай шежірешісі жоқ Македония тарих таңын ерте атқызып, әрекетке ертелеу көшті. Дегенмен Филипп қайта құрған, бұғанасын бекіткен Македон патшалығы ширығып біреулер санасар халге жеткен жоқ. Филипп бір кінәздік өкіліне дауыс көтерсе, ел іші екі-үш топқа бөлініп кетуге дайын тұр, бұлардың басы тек соғыста піседі, бұлардың өзі де тек соғыста ширайды деп Филипп болашақ жорықтардың қамын жасай берді.

Елдің басын пісіруге кеткен алғашқы жылдардың бірінде, 356 жылдың Македон күнтізбесі бойынша 6 лоос, яғни шілденің соңында Олимпиада Филипке ұл тауып берді. Босанар алдындағы толғақтың арасында Олимпиаданың көзі ілініп кетіпті. Сонда ол түсінде қарнын найзағай жарып өткен үрейден шошып оянады да, босанады. Филипп те түс көрген. Ол түсі бойынша әйелінің торсиган ішіне арыстанның суреті бейнеленген мөр басылыпты. Дәл со күні Герострат Эфесте әлемнің жеті таңғажайыбының бірінен саналатын Артемида сарайын өртен жіберді. Олимпиаданың ұлы да анасы секілді олимпиадалық ойындар өтіп жатқан кезде дүниеге келді. Сол күні олимпиадада македондық үш атлет жеңіске жетті деген хабар келді. Ең бастысы — Филиптің алғашқы жорықтарының елеулісі — Поти соғысында Македон әскері жеңіске жетті... Осындай жақсы-жаманы бар тарихи оқиғаларды, торсық мандай нәресте мына әлемге өзімен

бірге әкелді деген наным естіген елдің жадына жазылып қалды. Сәуегейлер мен балгерлерге тұспа-тұс келген оқиғалар таусылмас азыққа айналды.

Шындығында Филипп бұл күнді құдайдың көзі оңынан түскен күн деп білді. Осыдан былай тасы өрге домалайтын, алда даңқты күндер тосулы екенін сезгендей күй кешті. Маңына жан жуытпай сарайда жатып, өзіне кімді үлгі етерін ойлады. Бұрын-соңды Рим империясының төңірегінде, Азияда, Оңтүстік, Солтүстікте даңқы шексіз аспандаған кім бар?.. Еуропада кімдер болғанын білмейді. Рим төңірегінде тарихтың басында тұрған мықтылар баршылық. Бірақ... Бірақ олар ары кетсе Мысырға жетті...

Эллада мен Парсы әдіс алысқан ежелгі жау. Македония Филипптің тақиясына тар екені бесенеден белгілі. Ал оған Элладаны қосып, бағы жанса Парсыны теңіздерден сәл шегіндіріп тастаса бұл да бір империяның басы — императоры болуы әбден ықтимал.

Осынау алысты көздеген жоспарын іске асыру үшін II Филипп Дарийді алыста жатып іштен шалды — қазынасындағы там-тұм алтынды қайта құйдырып, сол кезде тек алтыны бар Парсы патшасы Дарийдің ділдәсінен Филипптің ділдәсі, 001 грамға артық, салмақтырақ екен деп айдай әлемге жариялады. Сөйтіп, III Дарийдің “Дарико” аталатын тенгесін құнсыздандырып, өзінің “Филиппогын” нағыз ақшаға айналдырды. Бұл енді бірнеше жылдан соң тартылатын тұзақ екенін ол кезде ешкім болжай алмады.

Филипптің жағдайы сырт көзге орнықты көрінгенмен қазынасы бостау, кінәздердің бәрі түпкілікті мойындап бітпеген еді. Сондықтан ол македондықтардың алдына Фивы, Афины, Спарта, Беотия, Коринф, Пифия, Кликия болып бөлшектеніп, бірін-бірі мойындамай отырған грек полистарын көгендеп бергенін паң кеуде Македон кінәздері көруге тиіс. Сонда олар әмиянын ашып, ақша тастайды, мал-мүлікпен әскерді үлкен жорыққа дайындауға үлес қосады. Қазіргі бірді-екілі жеңіс оларға кездейсоқ ұтыс тәрізденіп тұр. Дегенмен Филипп өз маңына Парменион, Антигон Монофтальм, Гегелох, Полидамант секілді ерен қолбасшылардың шоғырын жасап үлгерді. Бұл есімдер Македониядан Грекияға ескен желмен, жүрген елмен жайылып, олар тұлғаға айнала бастады. Филипптің есіл-дерті қайсар да қарауыз Грекияны бағындыра келе Македонияның өзін эллиндік елге айналдыру. Филипптің жоспары көп, уақыты жеткілікті, өмірдің қисыны мұның жағына шыққандай еді. Грекияға шындап кіру үшін ту сырты мұздамау керек. Әлі де Филиппке сыртын қаратып отырған ықпалды кінәздер баршылық. Филипп соларды өз жағына толық қаратпай алға алаңсыз жылжи алмайды. Оның да қисынын ойлап қойды. Олимпиаданың жақын туысы, қоғамдық сатыда патшаға жетекабыл, керек болса

патшалыққа да талаптана алатын Дропидтің қызы Ланика мен оның інісі кара Клито екеуі патша сарайына келтірілді. Баланы тоғыз ай көтеріп, толғатып туғаны болмаса әйелдік мейірімі аздау, ойлағаны саясат, күйеуімен мемлекет ісіне белсене кірісіп кететін Олимпиада Александрды бір-ақ апта емізді. Одан соң оның сүт анасы Ланика болды. Клито Александрдан ересектеу болғанымен бауыр басып кетті. Бұған Филипп патша және бір жаналық қосты. Филипп Александрды аяғы шыққаннан ер-азамат етіп баулу үшін өз әскеріндегі кәртамыс қолбасшылардың бірі әрі сол Олимпиаданың жақын ағасы Леонидті алдырды. Леонид барынша адал, әскердегі ең катал, өте турашыл, білімдар адам-тын. Ал елдік табиғат, ұлттық мінез, аңыз-киссалардан молынан сусындау үшін ауылдан шыққан Лисимах атты ұстазды алдырды. Александр жалғызсырамасын әрі патша баласымен бірге тәрбиеленсін деп біраз аса бай, беделді ақсүйектер балаларын патша сарайына жіберді. Сол жерде топырлап, болашақ ұлы қолбасшылар Александр, Гефестион, Пердикка, Птоломей, Леоннат, Эригий, Кратер, Кэн, Лаг, Селевк, Марсий, Никонор, Клито асыр сап, болашақ әскер ойынын бастап та жіберген. Басшылары Леонид ақсақалдан бұлар қатты қорқатын, бірақ бала да болса бәрі сезетін – Леонид жаман адам емес әрі өте әділ. Бәріне тең қарайды. Талаптары орынды. Ол балаларды “жазалағанда” ешкімнен қаймықпайтын. Ешкімге жеңілдік бермейтін. Оны былай қойғанда әлгі тентектерге күтушілері арқылы шешелері артық тәтті, жылы-жұмсақ беріп жүрген жоқ па деп Леонид түн ортасында төсеніштерін төңкеріп тастап, тексеріс жасайтын.

Александрдың өзі де, достары да Леонид ұстаздарын езу тартпай еске алмайтын. Сол бір шақар кісінің бойындағы қайсарлықты бұлар бөлісіп алғандай табанының бүрі бар азамат болып ержетті.

Александр он үшке толғанда ұстаздыққа Аристотель шақырылды. Александр патша баласы болғандықтан емес, зеректігі, алғырлығы, қайратты да самдағайлығы үшін Аристотельге өте ұнады. Александр сол достарымен бірге оқыды. Бірақ олардан оқ бойы озық еді. Оқу оған өте оңай тиді. Өмір осылай өз кезегімен кете берер еді, бірақ ел іші қашан тынышталған. Филипп Александр кәмелетке толған шақта Олимпиада көзіме шөп салды деген желеумен одан ажырасып, өзінің ендігі сүйенері македондық жуан кінәз Атталдың жиені Клеопатраға үйленді. Аттал жай адам емес, оның артында тайлы-таяғымен Парменион, оның баласы, ерен қолбасшы Филота тұрды. Парменион мен Филота Олимпиада мен Александрды патша сарайынан бірден аластатты. Бірақ Олимпиада және оның бірнеше соғысқа кіріп, жеңісті жұлып алған жалғыз ұлы Александрды жақтаушылар күн санап ұлғая түсті. Содан Филипп патша Демарат дейтін коринфтік бір ақылды адамды араға

салып, Александр мен Олимпиаданы патша сарайына оралуға көндірді. Бұл кез Филипп жалпы гректік одақ, панэллиндік келісім деп әлектеніп жүрген. Айла жүрмеген жерде найзасын кезеніп, көздеген одағының негізін қалады. Бірақ сыртқы шаруа қиында болса орнынан қозғалып, болашақ панэллиндік одақтың нобайы көріне бастағанмен Филипп Македонияның өз ішінен іріткі шығу қаупін дәл аңғарды. Патшалық таққа Филиптің Олимпиада арқылы келгенін халық ұмытқан жоқ. Кінәздер тіптен де ұмытпайды. Өзін патша жасаған Олимпиаданы баласымен бірге сарайдан мысықша лақтыруы Македон аксүйектерінің ішінде наразылық тудырып, Филиптің адами қасиетінің аздығын аңғартар жайтқа айналды. Осы жолы Парменион мен оның баласы Филота да бет пердесін ашып, Олимпиада мен Александрға деген қара ниетін оқыста білдіріп алды. Оны Александр ішінің бір бұрышына мықтап түйіп қойды. Ал Олимпиада бұдан былай әкелі-балалы қолбасшылардың басқан ізін аңдыды. Енді олардың бұдан былайғы әр қадамы, сөзі мен ісінен Олимпиада көз жазбайды.

Филипп отбасында ұйыған татулық орнамағанмен өшпенділікті өршітпей, сабасына түсірдім деп ойлады. Осы қадамын одан әрі нығайту ниетімен Филипп енді жас әйелімен аттас бойжеткен қызы Клеопатраны Эпир патшасына ұзатты. Әрине, бұл Филиптің ішкі есебінен жаралған туыстық. Патша қызы патшаға ұзатылған үлкен той басталды. Ол тойға келген де арманда, келмеген де арманда еді. Той екпін алып, енді не бір қызықтар басталар шақта аса жоғары сағыдағы аксүйек тұқымы, жас аристократ Павсаний Филиптің ту сыртынан көк пышақты жүректен өткізе бір-ақ ұрды. Филипп тіл тартпай кетті. Павсанийді Филиптің оққағары табан астында өлтірді. Сонымен, бұл сойқан жұмбағы көп, жауабы жоқ күйінде қалды.

Енді бүкіл македон-грек әлемінің назары босаған тақта болды. Ел ішінде “таққа кім отырады”, деген жоба-жосықтар, қауесеттер желдей есті.

Филиппке қыз тауып берген Олимпиаданың күндесі Клеопатра таққа ең жақын тұрған Александрға үлкен қатер еді. Өйткені, оның төркіні мықты. Олар өз адамын қоймаса да таққа отыруға хақы бар. Филиптің басқа әйелінен – Фракия патшасының қызы Медадан туған Каранды қолдап, аяғын жерге тигізбей әкелуі мүмкін. Ол аз болса Линкестияның патшасы Аэроптың ұлдары Аррабай мен Геромен де таққа отыруға хақылы. Себебі тегін қуса олар да Александр секілді Арида әулетінен шыққандар. Дәрежелері тепе-тең.

Осы тұста Олимпиаданың бір өзі жүз кінәз, он патшаның алдын орап кетті. Олимпиада Филипп өлген соң-ақ Клеопатраның қызын қолында ұстап тұрған күйде өлтіртті. Клеопатраның өзін

асылып өлуге мәжбүр етті. Оның аяғы немен бітері әлі де белгісіз еді. Александрдан ересектеу, түр-тұлғасы келісті, патша болуды арман еткен бөлесі Аминта да үміткер санатында еді. Шешесінің өзі үшін жан алып, жан беріп күреске кіріскенін түсінген Александр таққа қарай төтесінен тартты: ол күллі Македон әскерін бір жерге жиғызды. Жедел түрде жер-жерден бірге өскен, бірге оқыған, кезінде әкесі Филипп Александр күш алып кетпесін деп, әдейі таратқан достары Гефестион, Птоломей, Лаг, Селевк, Пердикка, Леоннат, Марсий, Никомахты, барша достарын шақыртты. Достары келген бетте Александр он бес жасында сақа жауынгерлерге көнбеген, тек Александрға ғана ырық берген піл жонды күрең айғыр-Букефалға қонды. Достарын ілестіріп әскерге келді де әскери демократия жолымен өзін ашық дауыспен патша сайлатты.

Патша болу бұл кезде жарты шаруа ғана. Өйткені, оның орнын көздегендер оған көне қояр ма екен? Осыны ескерді де Александр Аминтаны, өз бауыры Каранды, Аррабай мен Геромонды түгел қосып, менің әкеме қастандық ұйымдастырған осылар деді де ес жиғызбай өлтіргіп тастады. Дегенмен, ел ішінде Филиптің ажалы Олимпиада мен Александрдан келді деген күдік те жоқ емес-тін.

Сірә, кезінде Филиптің тізесі қатты батқан Павсанийді істүлеп, соның қолымен II Филипп патшаны жолдан тайдырған осы екеуі деген қисынға бәрі бас шұлғыды. Бірақ нақты дәлел табу мүмкін емес-тін.

Күн батып бара жатқан шақ. Батыс көкжиектің күн шапағынан тебіндеп алға шыққан суреті қиялға да толы, үрейлі де, жұмбақты да еді. Александр құрықтаудың тұсында ұзақты күнгі аптаптан қызынып барып, енді жанға жайлы күйге түскен төсек тастың үстінде отыр. Александр жұрттың бәрін адастырып, осы жерде онаша қалды. Төніректе бұдан да биік таушықтар, жақпар тастар бар. Көз тірелсе соларға тіреледі. Төрт сардың өзге тұстары аяқ-қолдары шашылып, сүйкімді тұстары сәл ашылып, ұйқыға шым батып кеткен сұлудай бейқам жатыр. Александр мына биікке жай келген жоқ. Әкесі өлгелі өте көп оқиға болды.

Гректер кезінде Филипп патшаға жасаған кеншілігін оның баласына жасаудан бас тартты. Филиптің өлімін Олимпиада мен Александрдың ісі деп білетін қауесетті жалаулатып, гректер македондықтарға деген қарсылықты қоздыра түсті. Қарсылықтың көрігі, әсіресе, Афиныда барынша қызды. Жалғыз қызын жерлеп, бір жеті қара жамылып отырған Демосфен Филиптің өлімін естіген бетте Афины кеңесіне келіп, Грек еліне батпандап жақсылық келетінін білдірер түс көргенін айтты. Сол жақсылықтың басы – Филиптің өлімі, деп кенесті ұйытып кетті. Өзі дереу Филиптің кейінгі атасы, яғни Клеопатраның әкесі Атталмен келіссөз жүргізіп, Александрды тақтан тайдыру әрекетіне кірісті.

Қалай-қалай емес, деп кіші Азияны билеп-төстеп тұрған парсы сатраптарымен ниеттестік ара қатынас орнатып үлгерді.

Демосфен Александрды “сарыауыз балапан, бөрінің бөлтірігі”, – деп даурығып жүріп, оның кім екенін ұғуға мән бермеген. Онысы шын ағаттық боп шықты. Ең күрделі есептерді ойша шығара салатын Александр Грекия жақтан соққан лепті сезген бойда әрекетке көшті. Парменион мен Филотаны ілестіріп, көршілерін аралауға кеткен Атталдын артынан қуғыншы жіберді. Қуғыншы топқа екі тапсырма берілді. Бірі – Парменион мен Филотаға, одан басқа да қолбасшыларға Филипптің өлімін естіртіп, ендігі патша Александр екенін, енді соған қызмет етуден басқа амал жоқ екендігін ұқтыру, екіншісі – Атталды сол сапардан қайтпас сапарға аттандырып жіберу. Тапсырманың екеуі де орындалды.

Пелопоннестің Аргос, Спарта, Элида мекендері фивалықтардың ізімен өздерін демократияшыл ерікті ел деп жариялап, Македон гегемондығынан бас тартты. Оның бәрі сол сәтте-ақ Александрдың құлағына жетіп жатты. Александр 336 жылдың жазы шығар-шықпас Фессалиядан бастап, Грекия полистарының бетін бері қарату сапарына шықты. Бірақ Александрдың гректерді ағайындыққа шақырған сөзі тәтті де, сесі қатты еді. Өйткені оның сонында бақайшағына дейін қаруланған, әбден ысылған қалың шерік қара ормандай қарауытып тұрды. Үрей дендеген полистер Александрдың жылы қабағы, шамалы уағдаластығына иіген сыңай танытып, шетінен райынан қайта бастады. Ең қиыны Фивы мен Афины еді. Бірақ қалың қолмен Александр төте тартып, орманға түгіліп, Бсотияның Кадмея қаласы манынан бір-ақ шықты. “Аргос қайда, біз қайда!?” – деп арқаны кеңге салған Фивы мен Афины жым болды. Ол аз болса екеуі де Александрға елші жіберіп, оның билігін бірден мойындай қоймағаны үшін кешірім сұрады. Бірақ Александр мұнда жүрдім-бардым айтылған сөз үшін келіп пе? Әрине, ойлағанын орындап, Фивыға мықты гарнизон қалдырып кетеді. Ол үшін Александр Коринфте Панэллиндік одақтың конгресін өткізді. Конгресте Александр Македонский бүкіл Элладаның автократоры болып ресми түрде сайланды. Сайланған бетте Александр конгресс алдында дүниені жана арнаға бұратын ұран тастады. Ұраны – парсылардың ғасырлар бойғы езгісі, қорлығы үшін, кастерлі қалалар мен қасиетті орындарды қиратқаны, тәркілегені үшін кек алу. Бұл ұранды Александрдың жақтастарынан бастап, ымырасыз ішкі дұшпандарына дейін қабыл алды.

Грекияны әкесінен кейін қайта қаратқан кезеңде Александрдың қолбасшылық қабілеті жарқырап көрінді. Қарт қолбасшы Парменионның ішіне қызғаныш түсірердей ерекше, ойына да ісіне де ешкімді ілестірмейтін жана қолбасшының

дүниеге келгенін бәрі ұқты.

Парсы жорығына ұзақ дайындалу да қатер, асығыстық та қатер. Александр соңындағы әскері мен желпінген грек-македон жұртының суып қалуынан да қорқуға тиіс. Темірді қызғанда сок. Бірақ өзінің санасында қылаулап бір мазан ой ұстатар емес. Александр он алты жасынан бері әкесі жасаған жорықтарда, кескілескен ұрыстарда шеріктің бір қанатын басқарып, талай-талай тұйықтан шыққан. Әкесі өлгеннен соңғы соғыстарда да қолбасшылық қабілетін көрсетіп бақты. Дегенмен, ол македон-грек әлеміндегі мықтылардың ең біріншісі ғана. Яғни, Александр құдай берген осынша қадір-қасиет, дарын-қабілетіне карамастан баршамен бір сатыда тұрды. Мұның мойны, заты адамнан оза қойған жоқ. Ол Александрға жеткіліксіз. Патша бұл салмақпен Парсыдай алыпқа бара алмайды. Александрдың кем дегенде ешкім жуықтай алмас бір қасиеті оқ бойы озып, бәрінің мысын басып тұруы керек.

Сол үшін Коринфтен Македонияға қайтып келе жатып, Дельфыға соқты. Мұнда құдай атынан ғайыптан хабар беріп отыратын абыздарға ат басын бұрды. Александр Дельфыға сәуегейлік айту, құдайдан хабар жеткізуге болмайтын күндері тап болған екен. Соған карамастан Александр сәуегейші әйелді ғибадатханаға шақыртты. Әйел келмеді. Бұл жайт Александрдың қанын теріс айналдырды. Патша өз аяғымен барып, әлгі қасиеткер әйелді білезіктігінен ұстаған бойда ғибадатханаға дедектетіп әкелді.

— Сөйле! Құдайдың хабаршысы! Александр мұнда күнде келмейді! — деп ел алдына шығарды. Сонда сәуегей әйел:

— Сен Зевстың ұлысын, Александр! Сен ешқашан, ешкімнен жеңілмейсін! — деп шамырқана жария етті.

Александрға керегі осы еді. Енді ол грек-македон одағындағы құдай текті дара тұлға боп шыға келді. Құдай оны жеңімпаз етіп жаратқан соң басқа әңгіме тамам болуға тиіс. Бұл шамалы ғана оқиға эллиндіктерге Александрдың шын мінезін танытты. Александр, тіпті құдай ережесін де өзіне лайықтап алатын, қарсылыққа төзбейтін, айтқанынан қайтпайтын адам екендігін көрсетті. Оның үстіне Македон-Эллада патшасын шектейтін заң да, ереже де жоқ екенін жалпақ жұртқа осы қарекеттерімен аңдатты. Осылай арқаланған Александр Македонияға жетіп алып, әскери машықты бастап жіберді. Негізінен Македон кінәздіктерінен ағылып келіп жатқан әскерді қиян-кескі соғысқа дайындады.

Дайындық кезінде сарбаздар бір-біріне аянкестікпен карамасын, ұрса да, сілтесе де сипап өтуге тырысатын машық қана болмасын деп, болашақтағы жоспарларына соғыса жүріп, жол ашып алуды ойлады. Осы мақсатпен Александр 335 жылдың көктемінде иллириялықтар мен трибалдарға қарсы жорыққа

шықты. Бұл екеуі де Македонияның ата жауы еді. Ертең құдай қолдап, Александр Парсыдай шеті мен шегі жоқ жалпақ елге, өмірі дес бермеген қатерлі жерге тайлы-таяғымен аттанып кетсе бұл екі тайпа Македонияның шаңын қағуы мүмкін. Оның ар жағында Александрдың өзіне ғана аян іс бар. Ол — Истраға¹ дейінгі жерді түгел қарату, Византия уәде еткен кемелерді Истрада қабылдап алу. Соғыс — сейіл емес. Азды-көпті шығын да болды. Трибалдар мен иллириялықтар, дербес фракиялықтар Эмон тауының тар шатқалдарында Александрдың әскерін тас пен дөңбектің астына бастырып тастай жаздады. Табиғаты берген сезімталдығының арқасында Александр әскерін жау ойлаған мезгілден сүт пісірім уақыт ерте алып шығып, аман қалды. Шешуші соғыста үш тайпа да тізе бүкті. Көп естіген, бірақ көңілдері сенбеген фаланганың қуатын олар мықтап ұқты, ал жас патша фаланганы әдейі сынақтан өткізіп, кейбір жайттарда қалай әрекет жасарын ойлап, қосымша ережелер енгізді. Бұл жорық өзі ойлағандай болмады. Александр патша келе жатыр деп қоғадай жапырлады деген есеп болмаса да пәлсндей қиындық, тосын жайттар, табан тірескен шайқастар болады деп жас патша ойламаған. Алдында жатқан мемлекеттердің шағындығына карап, бірін жеңсе басқалары үдере қашатындай көрінген. Лигин өзенінің жағасында трибалдарды шегіндіріп, өзенге ықтырам деп македондық талай жауынгер жер жастанды. Трибалдар қару ұстауға жарамайтын кәрі-құртан, бала-шағаларын орман кезіп ағатын бұл өзеннің бір аралына орналыстырып, еркек кіндік түгелдей басын ажалға қиып, соғысқа кірген екен. Бұл қарсылық Александрды қатты ойландырды. Дегенмен, Балқан жартыаралы Александрдың алдында тізе бүкті. Патша өзі бағындырған галдар, тарibalдар, Иллирия, Агрианри, Пэония елдерін өзінің болашақ жорығына жасак қосатын, жасактың бар шығынын өздері көтеретін етіп міндеттеді. Истраға жеткенде Византияның жорыққа қосам деген кемелерін қабылдап алды. Сол кемелермен Истраның арғы бетіне өтіп, геттерді ғұндардың шекарасына дейін қуып тастады. Одан ары қарай жылжуға болмайтын еді. Себебі одан әрі бірде гун, бірде скиф, бірде сак деп тарихшылар ала - құла атайтын жауынгер үлкен ел жатыр. Бұл жалпақ елмен соғысып ешкім береке тапқан емес. Дәл қазір ұрына жарға сокқан толқындай быт-шыты шығуы әбден ықтимал. Сондықтан Александр сактардың сазайын тартқызуды кейінге қалдырды. Әзірше жатқан жыланның құйрығын басуды әумесерлік деп түйді. Түптің түбінде, Александр өмірі жетсе, құлақ естір, аяқ жетер жердің бәрін женелі, бәрін аузына қаратып, дара патша болады. Солай.

... Әзірше Грекиядан жағымсыз хабар келіп тұр. Күні кеше

¹ Истра - Днестр өзені.

өзін Коринфте Элладаның стратег-автократоры деп таныған, елдің полистары қайтадан “Александрдың гегемондығына қарсы шығыпты. Қарсылықтың қозы Фивы болса керек. Александр патша трибалдармен болған шайкаста қаза тауып, Македон әскерінің тас-талқаны шығыпты” — деген бір қауест қаңғалақтап келіп Фивыға жетеді. Булығып отырған полис бірден тұтанды. Ол қауесетті Афиныда отырған Демосфеннің көрігі өршіткен үстіне өршіте түседі. Фива өз ішінде тұрған Македон гарнизонын жою үшін көрші полистардан көмек сұрайды. Көмек кешікпеген. Демосфен өз қалтасынан оңбағандай қаржы қосыпты. Фивылықтар гарнизонды қоршап алып, жан-жағына ұшы үшкілденген қазықтарды жыпырлатып қағып тастаған. Қалай-қалай емес деп Александр өлмеген болса оны бұл өлкеге жеткізбес үшін Истм мойнағына мықты жасақ жіберілді. Олар Александрды Пелопоннестен бөліп тастауға тиіс-тін.

Александр Истмдағы жасақты айналып өтіп, он үш күнде Беотияда еңтігін басты. Фивылықтар Демосфеннің желігінен жапа шекпесін, — деп Александр Фивы үкіметіне білдіргі жіберіп, райынан қайтуға шақырды. Фивылықтар білдіргіні мазаққа айналдырып, Ұлы патшаға (Парсы патшасына), барша полистарға үндеу таратып, тианның көзін жоюға көмек сұрады. Ол аз болса фивылықтардың бір жасағы күтпеген жерде Македон әскеріне шабуыл жасап, бір бүйірін үнірейтті де тастады. Ендігі іркілістің жөнсіз екенін ұққан Александр Фивыға шабуылды бастады. Алдымен Пердикка қоршауды бұзып өтті. Одан соң Аминта ұрысқа кірді. Үшінші лекті Александрдың өзі басқарды. Пердикка мен Аминта қала ішіне кірген соң, онтайлы тұстардан бет қаратпай оқ жаудырған фивылықтар мен олардың жақтастарына төтеп бере алмай ретсіз, бытырай кері қашты. Александрдың садақшылары мен семсершілері де пәлендей іс бітіре алмады. Соңғы үміт фаланға еді. Фаланға қалаға кіргенде сірескен Фивы күші сәгітіле бастады. Шайкастың соңы адамзат ешқашан ұмытпас қанды қырғынға айналды. Өршеленген қарсылықтың қанатын әрең қайырған македондықтардың ақыл-есі істен шықты, көздері қанталап, соғысқанды да, шал-кемпір, бала-шағаны да, өз үйінде төсек тартып жатқанды да кескілеп-піскілеп Фивыны қан сасытты.

Фивы нәубеті басқа полистардың есін жиғызды. Ал Фивы өкіметінің кешірім сұрап, жалбарынуы тым кеш болды. Александр абыздарға жеңілдік жасады. Одан соң өзі туралы ода жазған Пиндар ақынға жағдай туғызды. Басқа полистар сасқалақтап, көтеріліске шақырғандарды жазалап, кешірім хат арқалаған елшілерін бірінен соң бірін жіберді. Елші Афиныдан да келді. Бірақ Александр оларға: “Демосфен бастаған оппозицияны түгел алдыма әкеліндер”, — деп бопсалатты. Бұл

талаптын жауабы мындаған ел өтініші болды. Бәрі де Демосфен өлгенше біз баз кешейік дегенге саяды. Александр істің осылай болатынын білген. Сондықтан Фивының да Демосфеннің де тағдырын жалпыэллиндік съезге салды. Александрға жағамыз деп қатқылдыққа шақырған талай маңғаз маскара болды. Александр өзіне аян ішкі есеппен Демосфенге кешірім үкімін өз аузымен жеткізді. Өйткені, Аристотель – гректердің ақыл-ойы, Диоген – арман - қиялы болса, Демосфен – ұлттың рухы еді. Демосфенге тиіссе әр гректің ішінде бір лаң басталарын Александр білді. Александрдың өзіне не үшін кешірім жасағанын Афиныда отырып, Демосфен де түсінді. Ойдағы іс әбден пісіп-жетілгенде ғана сәтті аяқталмақ. Демосфен Александрмен ақыл-ой жарыстырса мүмкін жеңіп те кетер еді, бірақ патшада айла-амал, жойқын күш бар. Патшаның құрығы ұзын. Жымсыма әрекеттері және бар. Егер жымсыскысын жіберіп, Демосфенді мыта салса ертең оның өлімін Александрдан көру қиын. Ал Александрдан құтылудың жолы алыстау болуы... Дегенмен, оның да торға түсер кезі келе жатыр деп есептеді Демосфен. Бір ғана дауа бар. Ол уақыт. Оның үстіне өлер бала молаға кашадының керін келтіріп, Александр бір шөкім әскермен байтақ Парсыны киратам деп желігіп жүр. Барсын, тек барса болғаны сүйегі құмда жатып курайды. Сол күнге жетудің ең дұрыс жолы осы тас орамда ойымды жүйелеп, жазуымды жазып, еш пікір шашау шығармай жату шығар деп Демосфен әліптін артын бағып, ұзақ уақыт үнсіз қалды.

Жалпыэллиндік съез ұзақ даурығысып бәленін басын іздегенсіді. Ақыры Фивының ежелгі жаулары Фокида, Платея, Феспий, орхомендіктер белсене шығып, Александрды бұдан былай “ұлы Александр” деп атайық, ол ендігі жерде күллі Македония мен Грекияның бірден-бір патшасы болып жариялансын, секілді ұсыныстар енгізді. Қалғандарына тек бас шұлғудан басқа жол жоқ-тын. Съезден “ұлы Александр” боп шыққан жас патшаның Парсыға барар жолы біржолата ашылғандай еді. Съезден соң жорық дайындығы басталды. Патша бірде-бір істі жеке-дара біреуге тапсырып, өзі шеттеп қалған емес. Әр істің жауапты адамы бар, ал тізгіні патшаның қолында. Александрдың штабында әскер басшыларымен қатар ірі ғалымдар, дипломаттар, ақындар, тарихшылар да жеткілікті еді. Ал Александрдың ұлы істерін тарихта қалдыру үшін, елге күнбе-күн жеткізіп, ерлігін паш ету үшін жорыққа Аристокбул, Пиррон, Анаксарх шақырылды. Патша кеңсесін екі адам басқарады. Эвмен мен Антипатр. Эвменнің қадағалауымен жорық күнделігі, хат-хабар, саяси мәні бар құжаттар жазылады, адам саны, қару-жарак, азық-түлік күнібұрын жоспарланып отырады.

Қарбалас күндердің бірінде ешкімге елеусіз ғана Аристотельдің өзі патша штабына бас сұқты. Ұлы ұстазы кіріп келгенде патша

орнынан ұшып тұрып, өзінің бір сәтке балалық күйге түскен, бала кезіндегідей мысы сәл басылыңқырап қалғанын өзі де аңғармай қалды. Ұстаз көзінен жылы леп есті.

— Александр, мен қандай көмек бере алам?

— Ақыл-кеңеспен, ұлы ұстаз...

— Қалай соғысарыңды өзін шешесің. Оны сенен артық бәрібір ешкім білмейді. Мен ел ішінде керек боп қалуым. Ол да көмек емес пе? Және... Сенің болашақ жеңістеріңді жырлауға шақырған үш ақыныңа мен және бір ақынды қоссам деп едім...

— Қосыңыз, ұстаз!

— Ныспысы Каллисфен. Штабтың сыртында тұр. Қажет деп тапсан шақырып сөйлесерсің.

— Ұлы ұстаз... Турасын айтыңызшы. Алдағы соғыста кім жеңеді?

— Эллиндіктер жеңістің не екенін көрсек деп екпіндеп тұр.

Парсы елі жеңіске тояттап қалған... — Аристотель әнтек жымыды. — Ал Дарий математикада сенің шаңыңа ілесе алмайды. Тек жолда біздің шерік бас қолбасшысынан айырылып қалмауы керек...

— Жорықта кімге сенем?

— Бірге өскен достарың баршылық қой. Олар ара-тұра қарсы сөйлер, пікіріңді құптамас. Бірақ жамандыққа қимайды. Басқаларын білмеймін. Жақын жүргендердің патшаға еті өлсе — сол жаман. Егер патша оңашада өзіне жетекабылдардың бойындағы өзгерістерді уақтылы аңғармаса, оның ендігі мүддесі не екенін байқамаса — сол қауіп.

— Түсіндім, ұлы ұстаз.

— Жасы ұлғайған адам ағыл-тегіл ақыл айта алмайды. Тек елмен бірге жақсылық тілейді. Жеңістен соң өзінді дәл осылай көргім келеді, Александр...

Ұлы ұстаз ауырлау көтеріліп, бозаң тартқан жанарымен шәкіртіне аялай қарап тұрды да жаймен бұрылып, есікке беттеді. Патша ұстазын есіктің көзіне дейін шығарып салды. Ұстаз бұрылмастан “осына да ризамын” дегендей бас изеп, көзден таса болды. Жүрегі сыздап Александр қалды. Келесі сәтте бір басып, екі басып, өзінің сыртқа қалай шыққанын байқамады.

Аулада жүргендердің арасынан бойшаң, аса сырбаз бір жігіт ағасын жазбай таныды — Аристотельдің жиені, ақын Каллисфен. Александрдың көзі түскенін сезсе де Каллисфен қынбады. Александр атын атағанда ғана патша жаққа аяғын байыппен басып жақындай түсті. Алыстан қарағанда патша одан еш мін таппаған. Теректей бойшаң. Ашаң. Шашы толқынды. Киім киісінен талғампаздығы аңқып тұр. Александр Каллисфеннен көз алмай тұр. Жақындағанда бет-жүзіне анықтап қарады. Маңдайы көшіп жүрер екі-үш қатпарлы, көздері аялы, сәл лайлау, өңі

қунарсыз топырақ түсті. Жалпы, көрнекті жігіт. Жай адам емес...

Бір басқан ізін қайта-қайта баса берсе Александр бұ жалғанда Парсыға бет бұра алмайды. Тездету керек. Шабаланған әр итті қуып жүре берсе ісі өнбес... Грекиядан Македонға оралған күннің ертеңінде-ақ Александр қолбасшылары мен аса жақын достарын, ақылмандарын жиды. Патша әкесі кеше өлгендей сіресіп, көзін жерден алмай ұзақ отырды. Бір кез есік жабылып, абыр-дабыр басыла бере мәселені төтесінен қойды.

– Ұлы қолбасшылар, достарым, кемеңгерлер! Біз Грек елінен Парсыдан кек аламыз деп аттандық. Кім не ойлайды?.. Жорыққа қашан шығамыз?

Үнсіздік едәуір уақытқа созылды. Бұл жерде әркім өз орнын, өз салмағын біледі. Бәрі де ұрлана қарт қолбасшыларға қарай берді. Әлден соң қатар отырған екі қолбасшы Парменион мен Антигон күбірлесе қалды да Парменион езу тартты. Со айылын жимаған күйі Парменион үнсіздікті үзді:

– Александр! Өз басыннан өткен соғыстар бір төбе де, Парсының жөні бөлек.

Александрдың ойы бөлініп кетті.

Фивылықтардың бүгінгі мәймөңкесіне, Афинының саликалы түрде сабасына түскеніне сеніп тұрған Александр жоқ. Дегенмен, Фивы қырғыны ондаған жылдар елдің есінен кетпес оқиға екенін біліп, оған дейін бұл екі полис ашық қарсылыққа бара алмасын бүйрегіннің бір бұрышына түйіп қойды. Оған дейін Александрдың қуаты өскен үстіне өсе бермей ме? Әлемнің әміршісі болам деген арманына жетпесе де жақындауы мүмкін. Олай болса Демосфендер Александр жаққа қарай лағып сөйлемек түгілі, өз жанынан түңілер халге жетеді. ...Парменион сөзінің токетер жеріне жетті.

– Соғыста екі жақтың бірі қайткенде де жеңіледі. Соғыс қазасыз және болмайды. Сондықтан Парсыдай алпауытпен алысу үшін жалтақтап артқа қарамас жағдайға келу керек. Гректер тыншыды. Енді өз кінәздеріннен кепілдік ал. Өзіміз жазатайым боп кетсек елдің иесі кім болмақ? Патшаның да, осы отырған достарыңның да артында жоқ дегенде бір-бір мұрагері қалсын... Бірер жыл...

Александр атып тұрды.

– Жоқ! Бүкіл Панэллиндік одақты дәнекерлеп тұрған ұранды сөзбұйдаға сала алмаймын. Дайындық басталды деп есептендер. Әскердің, тылдың кем-кетігін тез арада толықтырыңдар. Машықты үзбендер.

Жорық қарсаңында Александр өзі арқа сүйеген қолбасшылардан бастап, дружина басшыларына дейін дүниемүлік, жер, деревня, үй, қымбат заттарға дейін таратты. Сонда бірге өскен досы Пердикка:

– Александр! Өзіңе не қалды? – деп сұрағанда жас патша кідір-

местен: “Үміт”, – деп жауап берді. Осыдан соң Александрдың достары “Үміт – бәрімізге ортақ”, – деп сый-сияпаттан түгел бас тартты.

Александр өз билігіндегі бар байлығын, жеңілдіктерді таратып тастады. Енді Парменионның айтуынша кінәздерді шақырып алдынан өту керек. Александр оны жасамады. Менің билігім де, байлығым да алда. Кінәздер күндердің бір күні “осы халге жеткенін біздің арқамыз” деп міндетсі алмасын деген кекесін ішінде жатты.

Македония ғасырлар бойы ұйықтап жатқанмен, қазір үсті-үстіне есінеп, манаурап, терезеден құйылған жарыққа карап ес жиюға жақын.

Александрдың ызғарын да көпшілігі сезіп болды. Енді дүние осылай қатая бермек. Александр осыны есепке алып, кінәздерге қатысты шаруаларды бұйрық, кесім, жарлық арқылы орындатып жатыр.

II

334 жылдың көктемінде Александр Парсы жорығын бастау үшін 160 кемемен Геллеспонт арқылы Азияға бет түзеді. Жорықтың басталуына Александр үлкен мән берді. Оның ең бастысы – соңына ілескен әскердің Александрдың өзіне, жорықтың жеңісті болатынына, анау-мынау емес Зевстің ұлы Александрмен бірге арқалаған ұлы парыз – Парсы езгісі үшін кек алуды құдайлар қолдап тұрғанын әр жұмыр бастыға мықтап жеткізу еді. Осылай әскердің сенімін еселеп, жігерін жани түсу үшін Александр жолға шығарда Слэунте қалашығында Трояға бірінші боп кірген ержүрек Протесилайға бағыштап құрбандық берді... Жорықта желеп-жебеуші Зевс пен Гераклге құрбандық шалды. Әскер 160 кемемен Геллеспонттың ортасына жеткенде Александр флагмандық кемеді Посейдон мен Нереидтарға арнап қызыл өгізді бауыздатып, қанын алтын астауға тосып алып, баршаға көрсете қанды теңізге төкті. Сонымен теңіз де Александрға риза дегенді білдірді.

Алыстан құрлық көрінгеннен-ақ Александрдың мазасы болмады. Неге екенін, бұларды жағалауда мықтап бекінген жау әскері тосып тұрғандай көрінді. Барлау да, шолғын да, тыңшылар да жол ашық, жағалау бейқам жатыр деп сан рет қайталаған. Жас патша әскерінің ащы терін алып, тез арада Эгей теңізіне лап қойған уақыттың арасын ақылға сыймастай етіп қысқартқан. Парсы қаншалықты алып, қаншалықты әулие болса да, ал Александр әскерінің саны елеусіз болғанымен де жау жағы бұған қарсы тұру жөнінде пәтуаға келіп, әскерді нақты соғысқа дайындап үлгерер уақыт болған жоқ. Ары кетсе Кіші Азия сатраптары бір мәрте бас қосып, қай жерде тосып алып, қандай амал-қарекет жасайтында-

рын айтып үлгерген шығар. Ал Александр енді күн арқан бойы көгеріле жағалауға да іліккелі тұр. Тек құдайлары құптаса болғаны.

Александр жау жері саналатын құрлыққа найза лақтырды. Патша бірінші болып Азия топырағын басу үшін арғы кабакқа секірді...

Мұның бәрі еріккеннің ермегі емес, Александрдың саяси астарлы жоспары еді. Әскерді үнемі елігіп, қайрап, делебесін қоздырып отыру, өзінің құдай тектілігін, Геракл, Зевстердің табиғи жалағасы екенін баршаға ұқтырған үстіне ұқтыра беру керек.

Патша ойлаған шамада жүз алпыс кеме қайраңға жетпей зәкір тастап, мама ағашта суып тұрған аттардай анда-санда бас шұлғып тұрысты. Александр іркілместен Трояның үйінді-кирандысын аралап кетті. Александр жан-жағына әлде не іздегендей қарайды. Төбесі құлап, керегелері сойдып-сойдып, жарықшақтанып тұрған кирандылардың арасында өзі қатты табынатын Гомердің даусы, рухы, әруағы адасқақтап жүргенге ұқсайды. Қираған ғимарат, үйінділер қайсыбір бұтақтары семіп қалған нән теректер, бар-жоғы он-онбес жемістен артық бере алмай дінкелеп тұрған цитрус ағаштары жай нәрсе емес – Александр қайта-қайта оқыған ұлы оқиғалардың куәгері. Александр Трояда өзін Агамемнон мен Ахиллдің ендігі мұрагері ретінде Афина Илонскаяға, одан соң Трояның патшасы Приамға бағыштап құрбандық берді. Трояны қоршап, камалға айламен кіріп, бәрін осы күйге келтірген отандастарын кешіруді өтініп, Зевс тұрағында құлшылық етті. Александр осы жерден тек құдайдың қолынан келер демеу, қолдау алып, бар күнәсінен арылып, жүрегінен зілді сылып тастағысы келді. Оған Троя нағыз қасиетті жер боп көрінді. Ішінде бір алыс жоспар да пайда болды.

Жорығын құдайлары қолдап, ұлы жеңістерге жетсе Трояны қайта тұрғызады. Қаланы бастапқы нұсқасына жақындатып, тарих үшін “сыйға” тартылған Троя атын да жасатады. Ол үшін тек жеңіс керек. Сан ғасыр Элладаның енесін басып келген парсылар Кіші Азиядағы гректерді де өзіне сіңіріп, мүдделес елге айналдырып алған. Кіші Азиядағы эллиндер отандастарының ішіндегі ырың-жырынды көрмей отырған жоқ. Олардың тұрмыс-тіршілігі шектеулі, тұмшаланған тірлік. Ал Кіші Азиядағы гректерді парсылар алалап, артық салық салып, қорлаған емес. Олардың өрісі кең. Саудамен ел шетіндегі Персепольға бар, Бактрия, Соғды базарын арала – жолын ашық. Бұларда сөзбен ел ішін қонырсытудан гөрі өз тірлігін күйттеп, ертеңгі күні бүгінгіден тәуірлеу болса деген ниеттен тұратын бір орнықты әлем қалыптасқандай. Сондықтан оларға Александрдың ұраны да, өзі де керек емес. Керісінше Македон әскері ұйып тұрған өмірді бүлдіруге келе жатқан қара дауыл секілді. Ел болған соң оның еркесі де, серкесі де болады. Бұл аймақта Александрдың жүрегін күлті қылған, Кіші Азия гректерінің бетке ұстары – Мемнон